

Мирољуб Тодоровић

Сигнализам и Марина Абрамовић

Свој рад у новој уметничкој пракси наша истакнута уметница Марина Абрамовић започела је у сигнализму. Као што сам то више пута истицао¹, она у овом неоавангардном стваралачком покрету учествује готово од самог почетка: члан је редакције Интернационалне ревије „Сигнал“, заступљена је у антологијама и излаже на изложбама сигналазма².

У наш покрет Марина је ушла почетком 1970. године, заинтересована, како сама каже, за моја вербално-визуелна истраживања и стваралачки рад помоћу компјутера. У свом обимном, помало исповедном писму од девет густо исписаних страна великог А4 формата, које ми је упутила из Загреба с пролећа 1971. године, где се налазила на постдипломским студијама у радионици Крсте Хегедушића, Марина ће описати учешће у сигналистичком покрету и изнети и образложити своје ставове везане за креативно деловање, идеје и ликовну поетику сигналазма. Искористићу ову прилику да изнесем шире изводе из тог писма³, како бих потврдио, и речима саме уметнице, оно што сам истакао на почетку овог текста и избегао све, евентуалне, неспоразуме.

Дакле, Марина пише:

„(...) Мораш прочитати ово писмо до краја и без обзира на твоју љутњу, јер ово што ћу ти написати је моје најискреније размишљање о свему што је у вези са „СИГНАЛОМ“.

Ти си ми још у самом почетку пребацивао да се довољно не ангажујем у раду и да то што радим не радим професионално, нити се довољно константно бавим проблемом слова као поруке. И ја са своје стране могу само све то да потврдим и да признам тачност твојих оптужби. Али није се то дешавало само са мном него и са Зораном, Нешом, Тамаром.

Ја сам тебе упознала јер ме је заинтересовала твоја књига „Киберно“ и да би ми помогао око мог дипломског рада. Касније си ми предложио да радим са тобом у часопису и да почнем да правим слова, са којима си се ти већ много раније сусрео – почев од класичних песама, све више их синтетишући до СИГНАЛА. Теби то није било страно, ти си једноставно сав био у томе, био ти је сасвим јасан пут којим треба да се све то развија, дошао си већ до идеје о свом часопису када смо разговарали да треба да се оснује једна група.

С друге стране ја од како знам за себе сликам, и све видим кроз боју и форму, мој одлазак на академију, и сада постдипломске студије код Хегедушића су само један од степеника ка мом коначном сазревању. Међутим последњих година почела сам да размишљам не само о слици као јединој могућности изражавања, већ и о другим сасвим (...) средствима. Заинтересовали су ме компјутери, кинетика, пластична маса, амбијенти, сигнализам. Али, у свему томе сам се враћала на своје најсигурније тло, на сликарство (Сећаш ли се да си и ти хтео да сликаш, да правиш објекте?).

И све то што сам направила за наш први број часописа било је неодређено, без неке јасне представе о идеји (јер је нисам ни имала). Опет понављам да си ти у томе сигуран, као ја у сликарству, и да је и једном и другом врло тежак, али не и немогућ, прелазак. Сем тога, ти си

вршио стални притисак: радити, радити, радити. Ја сам, можда, од оних тврдоглавих Црногораца који једноставно не трпе никакав притисак и нисам могла. Али кад сам дошла у Загреб, десило се нешто неочекивано, десило се чудо!!!

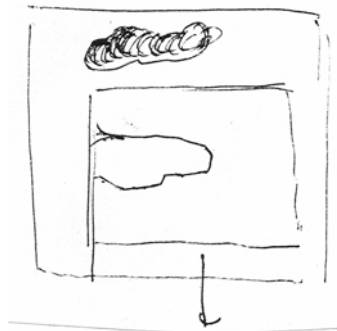
Прво, на мене је изузетно добро деловала промена средине (...) Почела сам без било каквог у почетку одређеног циља да се играм са словима (тако сам направила оне честитке за Нову годину). Онда сам почела да о њима размишљам, све више и више и да проналазим фрапантне ствари – фонеме најважније: везу између мене и слова и мог сликарства. Без **те везе** ја не бих ништа могла да направим, или, ако бих и правила, то не би било оно право, оно заиста моје. И почела сам са радом. Веруј ми, Мирољубе, да сад **истим** темпом радим за СИГНАЛ као и слике – јер за мене је сада престала да постоји разлика. Открио ми се један дивни нови свет, о коме си ми ти само причао, а ја те нисам довољно разумела, свет значења, ослобођен преоптерећености речи, приче – појавила се једна флуидна маса слова, коју сам ја могла сасвим слободно по својим принципима уобличавати. У ствари, хоћу да ти захвалим. Хвала ти – јер тек сад осећам шта значи знак, али ти одмах кажем да раније то и нисам могла знати јер сам морала један процес да прођем, који уосталом и није тако дуго трајао да бих дошла докле сам сада дошла. Без (...) колажа, лепљења слова из новина, реч чиста, јасна моја порука људима!

Дошла сам до најразличитијих открића.

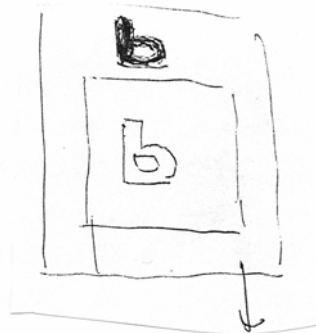
I Ево везе о којој сам ти говорила између **слике–поруке и слова–поруке**.

Ова слика се зове:

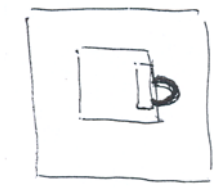
Облак и његова пројекција

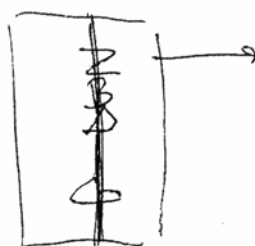
Ово је Б и његова пројекција

II Када било које слово улази у један одређен простор (квадрат) онда оно губи форму и постаје само пројекција – однос праве ствари, на истој теорији ја правим облаке. Прави су облаци у слободном простору, у космосу, они су само одраз ствари.

III Линија повезивања и дељења у исто време је и граница нашег неба и космоса.

Као што видиш, почела сам да размишљам на истоветан начин као и кад сликам – и одједном видим да су магичности слова неисцрпљиве и да се тек сада са мном у том смислу може рачунати.“

Даље, у свом писму, Марина Абрамовић каже како је у Загребу пронашла радионицу за исписивање и изрезивање слова на разнобојним плочама од пластике. Те могућности материјализовања словних структура су је одушевиле, па је, како истиче, направила преко 200 цртежа, од којих ће изабрати 10 најбољих и извести их у пластици.

У писму се Марина жали на тешкоће, које она и Зоран Поповић, који је у то време такође био у Загребу, имају око дистрибуције Интернационалне ревије „Сигнал“ у том граду. Истовремено ме обавештава о успостављању контаката, преко „Сигнала“ са др Скрајнером, директором Нове галерије у Грацу, „који је врло заинтересован да му се пошаље и други број – и помињао ми је могућност излагања у Грацу“. Исто тако и са Лујзом Тарп, директором галерије Карбонезе у Болоњи, и Жељком Кошчевићем, о могућности излагања у галерији Студентског центра у Загребу.

На крају писма Марина каже како је написала сценарио за „Сигналистички цртани филм“, који ће финансирати „Загреб филм“, и на коме сада интензивно раде Зоран Поповић и загребачки уметник Дарко Шнајдер.

„Филм ће бити дугачак око 65 секунди - пише Марина - и биће у боји. Сада радимо и дан и ноћ јер треба око 350 цртежа нацртати на провидним фолијама. Монтажни сто се налази код мене у соби, ту и једемо!, спавамо – одушевљени смо јер **филм** за СИГНАЛИЗАМ има још и покрет у себи као нови квалитет! Било би добро да дођеш на дан-два ако можеш. До јуна ће бити снимљен и онда га можеш видети – у плану су бар још два филма!

Већ дуго сам желела да ти напишем једно овакво писмо, јер кад смо се последњи пут видели нисмо се довољно разумели, можда смо криви обадвоје, али овако преко писма некако ми је лакше да ти све кажем. Мирољубе, ја мислим да постајем прави СИГНАЛИСТА. Ево шаљем ти неколико ствари, ако хоћеш још пиши ми, молим те, и шта мислиш о овим ја мислим да се доста разликују од оних првих, јер су ови производ једног стварног рада и размишљања.“ (...) ⁴

Поред Љубише Јоцића, који је још половином седамдесетих писао о боди арту Марине Абрамовић⁵, једно од најзначајнијих тумачења и анализа њених раних визуелних радова, и њеног учешћа у сигнализму, дао је Зоран Маркуш. У есеју „Сигналистичко сликарство“, ⁶ овај истакнути историчар уметности и ликовни критичар, веома је прецизно и јасно указао на креативне изворе и њихову покретачку, инспиративну основу у првој, сигналистичкој фази неоавангардне активности наше уметнице. За радове Марине Абрамовић, објављене у првом броју Интернационалне ревије „Сигнал“: *А* и *Дим*, Зоран Маркуш ће утврдити да су од „антологијског значења за сигналистичко сликарство“. Слово *А*, у истоименом раду смештено је „у средиште ковитлаца који унутрашњим тензијама, ширењем и скупљањем сугерише бесконачност кретања“, док *Дим*, према овом ликовном критичару, има у својој основи „супрематистичку површину“⁷.

Појам „сигналистичко сликарство“ Маркуш је, како сам истиче, преузео од Владе Стојиљковића, чији је текст „Скица број један – о путевима до сигналистичког сликарства“, ⁸ према његовим речима „од непроцењивог значаја за разумевање и тумачење ликовних резултата у сигнализму“.

Поред Марине Абрамовић, Маркуш ће се осврнути још и на визуелне композиције Неше Париповића, Тамаре Јанковић и Зорана Поповића, објављене у „Сигналу“, закључивши да њихова дела, настала у оквиру покрета, приказујући знакове, не само као семантичке сигнале, већ и као иконографске елементе са наглашеном графичком формом, „обогаћују сигнализам“.⁹

Поткрепљујући ове своје тврдње, Зоран Маркуш ће изрећи још и ово: „Има ли јачих доказа за припадност авангардном покрету од самих дела, јавних наступа и писаних извора? Додамо ли томе да су Марина Абрамовић и Зоран Поповић били чланови прве редакције ‘Сигнала’, гласила сигнализма, њихов однос према покрету није случајан, или сапутнички, већ покретачки и творачки“.¹⁰

У истом есеју Маркуш ће се критички оштро осврнути и на изложбу „Нова уметност у Србији 1970–1980“ у Музеју савремене уметности у Београду¹¹ са које је изостављен сигнализам:

„Обухватајући појединце, групе и појаве настале у том раздобљу – каже Маркуш – изложба игнорише сигнализам, мада је он снажно надахнуо суботичку групу *Bosch + Bosch*, а у његовом крилу одвија се и почетни процес дезинтеграције од традиционалног искуства водећих уметника ‘прве генерације окупљених око галерије СКЦ’ (Марина Абрамовић, Зоран Поповић и Неша Париповић). Када су уклоњени темељи – утврдиће овај историчар уметности – необазриво је изведен закључак о ретардираној свести београдске уметности и њеној инфериорности према појавама које се паралелно одвијају у мањим културним срединама.“¹²

Књижевни теоретичари и истраживачи сигнализма, Живан Живковић и Миливоје Павловић, у својим докторским дисертацијама, и касније објављеним

студијама, такође дају истакнуто место Марини Абрамовић у првој фази развоја овог нашег стваралачког покрета.

У визуелним композицијама Марине Абрамовић, која је седамдесетих година припадала сигнализму, и објавила своје радове у првим бројевима 'Сигнала', истиче Павловић, стапање језичког и ликовног даје изузетне поетске учинке и „графизме са снажном метафоричком функцијом“.¹³

За ове критичаре, истраживаче и тумаче преломних момената у нашој књижевности и уметности крајем шездесетих и почетком седамдесетих година, рани радови Марине Абрамовић, остварени у сигнализму, као и њена промишљања, нове идеје и ангажман у Интернационалној ревији „Сигнал“, дали су несумњив допринос и квалитет, не само сигналистичком покрету, већ и српској и југословенској неоавангарди (новој уметничкој пракси) у целини.

Белешке

1. Мирољуб Тодоровић, „Токови сигнала“, у каталогу „Сигнализам“, Галерија савремене уметности, Загреб, 1974.

Исто у часопису „Кораци“ број 1-2, Крагујевац, 1976, стр. 8, као и у мојој књизи „Сигнализам“, Градина, Ниш, 1979, стр. 30 и 33.

Види и полемички текст „Бирократија и авангарда“, Књижевна реч, број 210, 10. 5. 1983. Исто у мојој књизи „Штеп за шуминдере“ (Ко им штрика црева), „Арион“, Земун, 1984, стр. 47-52.

Погледати и интервју „Столеће сигнала“ у мојој књизи „Токови неоавангарде“, Нолит, Београд, 2004, стр. 114-115.

2. Радови Марине Абрамовић могу се наћи у свим бројевима прве серије Интернационалне ревије „Сигнал“ (од 1 до 8-9, 1970–1973). Заступљена је у антологијама „Сигналистичка поезија“, Уј Symposium, Нови Сад, 1971, и „Конкретна, визуелна и сигналистичка поезија“, Дело, Београд, 1975; излагала је на изложбама сигнала: „Poesia signalista Jugoslava“, Galeria Tool, Милано, 1971, „Сигнализам“, Галерија савремене уметности, Загреб, 1974, „Сигнализам“, Салон Музеја савремене уметности, Београд, 1975 и „Сигнализам 81“, КПЗ, Оџаци, 1981.

3. Види публикацију: Мирољуб Тодоровић „Из сигналистичког документационог центра 1“, Сигнал, Београд 1999, библиофилско издање у три примерка. У тој публикацији налазе се фотокопије писама: Марине Абрамовић, Љубише Јоцића, Славка Матковића, Зорана Поповића, Петера Урбана, Јулијана Корнхаузера и других. По један примерак ове публикације могу се наћи у Народној библиотеци Србије, у Библиотеци Српске академије наука (ПБ 19 посебна библиотека Мирољуба Тодоровића) и у Сигналистичком документационом центру.

На писмо Марине Абрамовић из ове публикације кратко ће се осврнути Звонко Сарић у свом есеју „Интертекстуалност у сигнализму и неке поставке сигналистичког романа“, („Сигнал“, број 22-23-24, 2001-2002, стр. 41), истичући њено размишљање о разноврсним могућностима „игре са словима“, као и о проналажењу и стварању све већег броја релација између оног што слика и словних структура.

Приказујући публикацију „Из сигналистичког документационог центра 1“, Добрица Камперелић поводом Марининог писма посебно ће у њеним промишљањима уочити и нагласити промену у уметничким ставовима и

раду које ова уметница доживљава прихватајући сигнализам и „досега савремене уметности на сигналистички начин“. (Добрица Камперелић: „Зачеци вируса сигнализма – симптоми и синдроми“, Књижевност, 7-8-9, 2001, стр. 720-722. Исто у сепарату „Сигналистичка утопија“, Сигнал, Београд, 2002.)

4. Сва подвлачења и истакнута, крупна слова у тексту (писму) су Маринина.
5. Љубиша Јоцић, „Сигналистичка уметност тела“, Књижевна реч, број 47, 20. 12. 1975, стр. 6. Исто у књизи „Огледи о сигнализму“, Мирослав, Земун, 1994, стр. 21 – 26.
6. Зоран Маркуш: „Сигналистичко сликарство“, Књижевност, број 1-2, 1989, стр. 195-2001.
7. Зоран Маркуш, Исто, стр. 198.
8. Влада Стојиљковић: „Скица број један – о путевима до сигналистичког сликарства“, Корац, број 1-2, 1976, стр. 30-32.
9. Зоран Маркуш: „Сигналистичко сликарство“, стр. 199.
10. Зоран Маркуш, Исто, стр. 197.
11. Поводом изложбе „Нова уметност у Србији 1970–1980, појединци – групе – појаве“, МСУ, Београд, април 1983 и сâм сам својевремено реаговао оштрим полемичким текстом у „Књижевној речи“. У том тексту указао сам на прећуткивање и изостављање сигнализма у збивањима на југословенској неоавангардној уметничкој сцени током седамдесетих година и посебно на покушај неких историчара уметности окупљених око Музеја савремене уметности и СКЦ-а у Београду да уз помоћ нетачних, лажних тврдњи и фалсификата покажу како Београд и Србија нису први носиоци нове уметности у Југославији, већ неки други градови и средине. Да би се то тврдило, наравно, морао је бити заобиђен и прећутан сигнализам. (Мирољуб Тодоровић: „Бирографија и авангарда“ Књижевна реч број 210, 10. 5. 1983. Исто у мојој књизи „Штеп за шуминдере“ (Ко им штрика црева), „Арион“, Земун, 1984, стр. 47-52.
12. Зоран Маркуш: „Сигналистичко сликарство“, Књижевност 1-2, 1989, стр. 197.
13. Миливоје Павловић: „Авангарда, неоавангарда и сигнализам“, Просвета, Београд, 2002, стр. 307-309.

Објављено у часопису „Градина“ број 10, 2005. и алманаху „Време сигнализма“, Београд, 2006.